

Հայաստանը, որ 0,13րդ մասը, այսինքն չուրջ 1 հազարերորդը կը կազմէ Սովետական Միութեան, մեզի կը ներկայանայ այնքան զբաւիչ հանդերձանքով մը, պարզելով իր քարտէսներուն մէջ՝ մինչեւ այսօր մեզի անյայտ մնացած զաւոտները:

«Կեռտեղիա ի քարտուկրափիա» զիտական հանդէսը իրաւացիօրէն անոր բովանդակութիւնը, պատկերացումին մեթոտները եւ ձեւաւորումին որակը՝ Սովետական քարտիսագրութեան մէջ ակնառու նուաճում մը կը նկատէ:

Թիւերու, քարտէսներու, աղիւսակներու իրերայաջորդ միապաղպղ էջերուն ընդմէջէն հետզհետէ զօրացող ուրախութեան զգացում մը կը բարձրանայ, կը համակէ հայուն էութիւնը բովանդակ. կը լսես հիւնալի մեղեդին անցեալ փառքի յուշարձաններուն, մեր սուրբ նախնիքներուն հաւատքին, եւ երբը՝ ներկայ կառուցումին եւ շինարարութեան, որ կը հնչէ Հայրենիքի լեռներուն ու դաշտերուն, քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ անխորի:

Թող ներուի ինծի անդրադարձնել՝ որ 1959ի ընդհանուր վիճակագրութեան հիման վրայ կազմուած այս Ատլասը կարող էր մեզի աւելի մանրամասն տուեալներ տալ Սովետական Միութեան մէջ ցրուած հայերու թիւին, տեղաբաշխումին, կրթական եւ մշակութային զործունէութեան, վերջապէս այն ամէն ինչի մասին՝ որ այնքան լաւ կերպով ներկայացուած է հատորիս երրորդ բաժինի 12 քարտէսներուն մէջ, նկատմամբ Հայկական ՍՍՌի: Պատմական քարտէսներու մասը, զբքին վերնագրին հետ ուղղակի կապ մը չունենալով, իր ներկայ վիճակով՝ աւելի կը նպաստէ նուազեցնելու անոր ակադեմական ըմբռնումը, Ատլասին տալով ընտանեկան համայնագիտարանի մը բնոյթը. ընդհակառակն, աւելի ճշտապահելով եւ անջատելով զայն ներկայ հատորէն՝ կ'ունենանք «Պատմական Հայաստան»ի Ատլաս մը, որուն յայտնութիւնը, անտարակոյս, շատ մեծ խանդա-

վառութեամբ պիտի ողջունուի համայն հայութեան կողմէ:

Հայաստանի Գիտ. Ակադեմիայի այս պատուարեր զործը, անգրագոյն ակնկալութեան յոյսերով կը լեցնէ մեր սրտերը:

Հ. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ ՊԶՏԻԿԵԱՆ

* * *

ՊԱՂՏԱՍԱՐ ԴՊԻՐ – Տաղիկներ Սիրոյ եւ Կարօտանաց: Պատրաստեցին Շուշանիկ Նազարեան եւ Ասատուր Մնացականեան: Ուրաձալ, լաքակազմ, էջք 286: Երեւան, 1958:

Շահեկան եւ արժէքաւոր աշխատութիւն մըն է այս հատորը, որ Մարտիրոսեանի «Մարտիրոս Ղրիմեցի»ի աշխատութեան հետ՝ մեր մատենագրութեան մէջ վաղուց զգացուած կարեւոր պակաս մը կը լեցնէ:

Պաղտասար Դպիր ծնած 1683ին եւ մեռած 1768ին, մեր գրական վերածնունդին կարեւոր ռազմիրաններէն մէկն է: Ան մեղի թողուցած է ո՛չ միայն գրական ժառանգութիւն մը, այլ նաեւ ուսուցիչ եղած է ԺԸ. զարու մատենագրական եւ հասարակական ականաւոր եւ արժէքաւոր դէմքերու, որպէս են Պետրոս Վ. Ղափանցի, Սիմէոն կաթողիկոս Երեւանցի, Յարութիւն Կարնեցի, Պետրոս Բերթումեան, Բարսեղ Կեսարացի եւ ուրիշներ, որոնք մեծապէս ներշնչուած են իրենց սիրելի ուսուցիչէն:

Շուշանիկ Նազարեան եւ Ասատուր Մընացականեան ընտիր աշխատութիւն մը կու տան մեզի Պաղտասար Դպիրի մասին ներկայ հատորով: Իրաւ է որ անոնք զբլխաւորաբար նկատի ունին Պաղտասար Դպիրը իր աշխարհիկ բանաստեղծ: Ասիկա սակայն առաջին քայլն է դէպի Պաղտասար Դպիր՝ իր մեծ աղբային հասարակական զործիչ. եւ երբ օր մը պարզուին այժմ մութ ծալքերը Պաղտասար Դպիրի կեանքին մանրամասնութիւններուն մասին, եւ ներկայացուի անոր վաս-

տակը իր ուսուցիչ, իր հայազէտ, իր բարոյազէտ, այն տոնն Պաղտասար Դպիր մեզի պիտի ներկայանայ իր խոշոր առաջնորդ մը մեր ԺԸ. զարու մտաւոր շարժումին:

Ներկայ աշխատութիւնը, ինչպէս ըսինք, նուիրուած է մասնաւորաբար Պաղտասար Դպիրի տաղիկներուն: Էջ 5էն կը սկսի ՆԱԽԱԲԱՆ, ուր կարեւոր դիժերով կը ներկայացուի Պաղտասար Դպիր: Իրաւացի է արժէքաւորումը որ հոս կը տրուի. «Պաղտասար Դպիրը եղել է պոլսահայ աղբային կեանքի առաջնորդութեան հետ կապուած ամէն մի նախաձեռնութեան զործարար, արդիւնաւոր մասնակիցը» (էջ 5):

ՆԱԽԱԲԱՆին մէջ տրուած Պաղտասար Դպիրի կեանքին ու զործունէութեան վերայ կրնամ փոքր տեղեկութիւն մըն ալ աւելցնել: Սարգիս Դպիր Սարաֆ Յովհաննէսեան՝ Էջմիածնի նուիրակ Դանիէլ Վրդ.ի մասին խօսած տոնն՝ կը վկայէ որ Պաղտասար Սր. Միքայէլ Հրեշտակապետի եկեղեցւոյն մէջ, «վախճանեցաւ ի ժանտացաւ, ի թուականին Հայոց ՌՃՂԶ ի Նոյմ. ութն, եւ յամի Տ(եառ)ն 1747, եւ թագեցաւ փառաւորապէս, եւ տապանաբար նորին չքեղացեալ է ի գերեզմանատան անդ, զորոյ ոտանաւորն շինեալ է անուանի Դպիրն Պաղտասար, եւ զգիր նորին գրեալ, Ռաֆայէլ հանճարեղ պատկերանկար»: Բժիշկ Թորոյմեան կը վերկայէ, որ «այս շիրիմը կը կենայ տակաւին խորնէ Գարուի Գերեզմանատունը, ինչպէս անձամբ տեսայ զայն»: (Ստամբուլի Պատմութիւն, Վիեննա, 1913, էջ 332):

Բժիշկ Թորոյմեան հոն կը հրատարակէ նաեւ գծուարու կարդացուած այս 24 տողնոց տարանադիրը Պաղտասար Դպիրի գրչէն:

ՆԱԽԱԲԱՆին մէջ մեզի կը տրուի նաեւ ցանկը Պաղտասար Դպիրի հրատարակուած գործերուն: Թող ներուի մեզի եթէ ուրիշներ, որ այս տպուած գործերուն մասնագիտական նկարագրութիւնը պէտք էր ըլլար աւելի կատարեալ. մեծութիւն,

տիպոգրի էջ, եւն. կատարեալ ներկայացում չունին:

Տաղարաններու նկարագրութեան շարքին՝ յիշեմ որ ներկայացուած թիւ 17 «Տաղարան Անխորադիր»էն օրինակ մըն ալ կայ իմ հաւաքմանս մէջ: Երկու երեք չորրորդ թիւաշարով չորս թիւաշարի մեծութեամբ, զբոյժազարդ, շաղանկազոյն կաշկարատ խաւաքարտեայ կազմով հատորիկ մըն է: Նազարեանի եւ Մնացականեանի ձեռքի տակ գտնուած օրինակը կ'երեւի թէ պակասաւոր եղած է: Կը վերկայուի որ «Տաղարանից ընկել են 119-122րդ թերթերը. ուստի այս (69) տաղի վերջին մասը եւ յաջորդ 70, 72րդ տաղերը չկան» (էջ 280): Արդ, առնելով իմ տաղարանէս՝ կ'ամբողջացնեմ պակասող տաղերուն խորագիրները:

70 «Վ(ա)ս(ն) ճշմարիտ Սիրելւոյ»:

71 «Տաղ ի գիմաց Ծերունեաց առ Խոհեմ Մանկունան»:

Սակայն ինչ որ աւելի կարեւոր է, Նազարեանի եւ Մնացականեանի զործածած օրինակը չէ ունեցած տիպոգրի էջ, որ կը գտնուի իմինիս սկիզբը, զոր կու տամ հոս.

«ՏԱՂԱ
ՐԱՆ

Փոքրիկ:

զանազան գու

նով ասացեալ

ի Պաղտասար

դպրէ:

արդէն առ տ(է)ր

հանգուցելոյ»:

Իսկ զարդագծով բաժնուած տիպիկ մը մէջ, էջին տակը

«Որոյ գիտցին Տ(է)ր Ա(ստու)ծ լուսաւորեցէ: Ամէն»:

Ուրեմն, մենք կրնանք բացարձակապէս հաստատ կերպով ըսել որ այս տաղարանը հրատարակուած է 1768էն վերջ: Պաղտասար Դպիր մեռաւ 1768ին: Նազարեան եւ Մնացականեան տարբեր հաշուով նոյն եզրակացութեան հասած են արդէն: Անոնց ձեռքը գտնուած օրինակին մէջ պակսեր է նաեւ վերջին թերթը: «Վերջից

պակասում է մեկ թերթ, որ հաւանաբար զտնուելիս է եղել տպագրութեան մասին տրուելիք յիշատակարանը» (էջ 36): Իմ օրինակս, որ ամբողջական է, ունի «Ծառեր աստ սիրելի ընթերցող...» որ կ'աւարտի էջ 143ին տակ, եւ էջ 144ի վերջին կը սկսի «Յուցակ Որքանութեան (թեան)ց եւ Տեղեաց իւրաքանչիւր Տաղից ի Տաղարանիս Համարումն Յայտնեցեալ»: Եւ կը տըրուի տաղերուն առաջին տողերուն այլեւնական ցանկը, որ կը հասնի մինչեւ հատորիկին այս մասին վերջը, էջ 148ի տակ: Ասկէ վերջ տպագրութեան մասին որեւէ յիշատակարան զոյուրիւն չունի, եւ անմիջապէս դարձեալ Պաղտասար Դպիրի «Տաղիկներ Սիրոյ եւ Կարօտանաց եւ այլ»:

Իմ տպարանիս էջ 2ը ունի մէկէջեան Աւետման փայտափորագրեալ մէկ մանրանկարը:

Վերջապէս կարեւոր դիտողութիւն մըն ալ: Իմ օրինակիս թիւ 1 տաղը «Տաղ Աւետեաց ս(բ)բ(ոյ) կուսին» խորագրով կը սկսի «Աւետիս քեզ, կոյս, ձայնիւ...»: Ինչ նազարեանի եւ Մնացականեանի ձեռքին տակ զտնուած օրինակը ունի «Աւետիս քեզ, կոյս Մարիամ»: Արդեօք մեր ունեցածը նորագիւտ տպագրութիւն մըն է: Իմ տպարանիս մէջ զտնուած այս քերթուածը կը գտնենք «Տաղարան Փոքրիկ զանազան դուռով ասացեալ ի Պաղտասար Դպրէ» 1768ի տպագրութեան մէջ:

Այս տպաշարքին մէջ, ինչպէս որ ՆԱԽԱՌԱՅԻՆԻ մէջ ալ նկատուած է, թիւ 25, 31, 68, 69 եւ 72 տաղիկները նշանակուած են * թ. Վ. սկզբնատառերով, ցոյց տալու համար որ «Պաղտասար Դպրինը չեն» (էջ 36): Ինքս ալ տաղիկներուն ոճը նկատի ունենալով՝ հաստատապէս կրնամ ըսել որ ատոնք Պաղտասար Դպիրի զրչէն տարբեր մէկէ մը յղացուած են: Նոյնպէս 1768էն անխորազիր տպարանին թիւ 48-53 տաղերը, որոնց համար Նազարեան եւ Մնացականեան կ'ըսեն. «Այս եւ յաջորդ ճիւղ երգերը (48-53) Պաղտասար Դպրինը չեն, այլ ոմն Թ(ովմայ) վարդապետի» (էջ 275): Իսկ այլուր աւելի երկար կը զրեն այս մասին. «ուրիշ 6 տաղեր, որոնց խո-

րագրերի մօտ փակագծերի մէջ նշուած են Թ. եւ Վ. տառերը, զրանք հաւանաբար նշանակուած են Թովմայ վարդապետ, որովհետեւ նրանցից մէկը (էջ 89-90) ունի Ի Թովմա ակրոստիքոսը...: Թէ ո՞վ է Թովմայ վարդապետը եւ ինչու՞ Պաղտասար Դպիրն իր տպարանին մէջ մտցրել է միայն նրա 6 երգերը՝ չզրտենք» (էջ 251):

Ես չեմ կարծեր, որ այս հետեւութիւնը ճշմարտութեան մօտ ըլլայ: Թ. Վ. «Թովմայ վարդապետ»ի սկզբնատառերը չեն: Իսկ էջ 89-90ի տաղին սկզբնատառերուն (ակրոստիք) «Ի Թովմա ակրոստիք» զուգահեռութիւն մըն է, եւ կապ չունի տաղին հեղինակին անունի հետ: Իմաստ պիտի չունենար՝ որ Պաղտասար Դպիրի տաղաշարքին մէջ տեղ գտնէին Թովմայ վարդապետի մը տաղերը: Նոյն ատեն որոշ է որ Թ. Վ. սկզբնատառերով տաղիկները Պաղտասարի չեն, այլ ուրիշ զրչէ: Ըստ երեւոյթի՝ Թ. Վ. տաղիկները առաջին անգամ կ'երեւին 1768ի տպագրութեան մէջ, եւ պէտք է աղբւս մը՝ մօտիկ աղբւս մը ունենան տաղաշարքին հեղինակ Պաղտասար Դպիրի հետ:

Ես կը խորհիմ որ Թ. Վ. տաղերը յղացումներն են Պաղտասար Դպիրի մէկ սիրելի աշակերտին, որուն աշխատութիւնը հպարտ ուսուցիչը յարմար դատեր է հրատարակել իր տաղաշարքին մէջ: Յիշեցնեմ որ այդ Թ. Վ. ստորագրուած տաղերէն շարք մը հրատարակուած է Պաղտասար Դպիրի «Ո՞վ դու մանուկ դեռահասակ» տաղէն անմիջապէս ետք: Պաղտասար Դպիրի աշակերտներուն մէջ Թ. Վ. կրնայ համարուիլ Թ(ագուր) Վ(արժապետ), որ խիստ հաւանաբար 1768ին արդէն վարժապետացած ըլլալու էր: Թագուր վարժապետ ուսուցիչն եղաւ Ներսէս Աշտարակեցիի:

Իմ հատորիկիս Բ. մասին «Տաղիկներ Սիրոյ եւ Կարօտանաց եւ այլ» Տաղարանը կ'աւարտի էջ 109 «Վերջ Տաղերաց»:

էջ 110 կը սկսի «Եւ ծանիր աստ, ով սիրելի ընթերցող...»: էջ 111 կը սկսի «Յանկ եւ Յուցակ Տաղերաց» թէ որն ինչ

Գունով է», եւ կ'աւարտի էջ 118: էջ 119 «Յանկ եւ Յուցակ Գլխերացն Տաղից»:

(Կ'աւարտի էջ 122): էջ 123 կը սկսի «Տաղ Դարիպի ի Հնոյն ասացեալ Խղճալի ձայնիւ: Ի զոյնն Նէքտին գանլը գավագ պէնիմ մուսուլմու»:

Կ'աւարտի էջ 126, սա երկտողով, հրատարակչէն. «Եւ զովեցաւ աստ տաղս այս՝ առ ի ընդ զարապ երեսն թղթոց»:

Իսկ էջ 227 ամբողջութեամբ զրաւուած է հայատառ թուրքերէն երեք տունոց տաղով մը, որ կը սկսի «Եար շէրապի երգեվանի...»:

Ասիկա կրնայ Պաղտասար Դպիրի զրչէն չըլլալ: Յաջորդ եւ վերջին երեսը պարապ է:

Երեւանեան այս նոր հատորին մէջ տըրուած են խնամոտ հրատարակութեամբ 68 տաղեր: Յաւանք է որ կրօնական տաղերը, որոնց մէջ իրապէս գեղեցիկներ ալ կան, զուրս թողուած են հրատարակուածներուն շարքէն:

էջ 211ով կը սկսին յաւելումներ: Առաջին կը տրուի «Ի Մեսրոպ Վարժապետէ Ասացեալ Պատճէն Տաղանազրի Պաղտասարայ Պատուելոյ Մեծի Դպրի»:

Յետոյ յաջորդաբար կը տրուին Պետրոս Վ. Դափանցիի, իր ուսուցչին՝ Պաղտասար Դպիրի վրայ յետ մահու զրած տաղը (հրատարակուած Դափանցոյ «Գրքոյ կոչեցեալ երգարան»ին մէջ Կ. Պոլսոյ, 1772, էջ 102-104): Հոս ի մէջ այլոց

Պաղտասար Դպիրի հեղինակութեանց շարքին կը յիշուի նաեւ իբր Դրդ «Համառօտութիւն պատմութեան Մովսէս Խորենացոյ»: Նազարեան եւ Մնացականեան այս զործին մասին կը զրեն. «Մասնագէտներին անծանօթ է մնացել նաեւ այս աշխատութիւնը, որի մասին զժրախտաբար մենք եւս բաւարար տեղեկութիւններ չունենք»: Թէեւ իրենց ծանօթ է որ Սաղմի հայոց վանքին մէջ կայ այդ զործէն ձեռագիր մը, ծանօթ իբր թիւ 625: Բարեբախտաբար այդ ձեռագրին կատարեալ նկարագրութիւնը ունինք շնորհիւ Նորայր Եպս. Պողոսեանի, որ իր «Մայր Յուցակ Զեռազրաց Սրբոց Յակօրեանց» հիւղերորդ հատորին (Սաղմ, 1960) մէջ կը նկարագրէ Պաղտասար Դպիրի Պատմութիւն Հայոցը: Ասիկա կ'երեւի թէ բնագիր օրինակն իսկ է:

Կ'աւարտեմ զբախօտականս՝ կրկին շեշտելով որ մեծարժէք եւ ընտիր զործ մըն է Նազարեանի եւ Մնացականեանի այս աշխատութիւնը, արժանի զնահատանքի:

* * *

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՅՈՒ ԼՈՒՍՆԻ ՊԱՐԲԵՐԱՇՐՋԱՆՆԵՐԸ - Տպագրութեան պատրաստեց Պրոֆ. Ա. Գ. Աբրահամեան: Մեծ ութաձալ, կիսալաթ, էջ 107, նկարագրող (մէկ գունաւոր), Երեւան, 1962:

Աշխատութիւնը ունի նախ ուսուցչէն եւ յետոյ հայերէն նախարան, իսկ բնագիրը հրատարակուած է մէկ էջը հայերէն եւ զիմացը ուսուցչէն թարգմանութեամբ:

Արրահամեան այսպէսով Շիրակացիի մէկ ուրիշ աշխատութեան տպագրութիւնը զլուս կը հանէ: Նախարանին մէջ ան կը զրէ. «Նախատուեալ հայագիտութիւնը ընդհանրապէս քիչ էր հետաքրքրուում ճշգրիտ գիտութիւնները պատմութեամբ» (էջ 29): Ասիկա բնական է՝ ճիշտ չէ: Համեմատաբար շատ քիչ գիտական բան կար որ հրատարակուած չըլլար՝ նախատուեալ հայագիտութեան չըրջանին, եթէ բնագիրը ծանօթ էր: Եթէ աւելի բան չէ հրատարակուած, պատ-

* * *

ճանր զնահատանքէ աւելի՝ նիւթական միջոցներու պակասը եղած է: Մեր կարեւրները շատ մեծ էին ժԹ. դարու վերածննդեամբ մեր մէջ, եւ ահագին դործ կար կատարուելիք ամէն ուղղութեամբ. դործ՝ որ կատարուեցաւ, որմէ լիապէս օգտուեցաւ ու կ'օգտուի սովետական հասարակութիւնը:

Արրահամեան հակիրճ կերպով կու տայ Շիրակացու ժամանակի Հայաստանի պատկերը: Կու տայ Շիրակացու լաւ ծանօթ կեանքին ամփոփումը: Շահեկան է իր այս ամփոփումը եւ կ'արժէ որ արտասահմանի մէջ օրաթերթերու մէջ իսկ հրատարակուի:

Էջ 41, տեղեկութիւն չունի որ Թովմէանի Արմաշի Զեռագրաց ցուցակը արդէն տպուելու վրայ էր, եւ այժմ տպագրուած է ի Ս. Ղազար: Յաւով կ'իմացնեմ որ ցարդ ոչ մէկ Արմաշեան զրջագիր մէջտեղ ելած է: Վախճամ որ տեղւոյն վրայ փճացուցած են:

Էջ 43, երբ կը խօսի ՄԱՏԵՆԱՒԱՐԱՆԻ թիւ 1937 ձեռագրի մասին, Երզնկա 1342-ին զրուած, զրջագրին մէկ մասին զրիչ Յովհաննէսը թէ՛ «Երզնկացի» կը նկատէ, եւ թէ կը նոյնացնէ «նշանաւոր հայ տաղերգու Յովհաննէս Երզնկացի» մը հետ, առանց աւելի ծանօթութեան: 1342-ին նշանաւոր Յովհաննէս Երզնկացի տաղերգու մը բոլորովին անծանօթ է:

Շիրակացու Լուսնացոյցի համեմատեալ զրջագիրներով բնագրին հրատարակութեան համար՝ Պրոֆ. Արրահամեան օգտագործած է ՄԱՏԵՆԱՒԱՐԱՆԻ տասը զրջագիրներ, որոնցմէ հնազանդը 1342-ին է, Երզնկա զրուած:

Արրահամեան լաւ դործ մը ընտիր կերպով կատարած է, եւ մենք շնորհակալ ենք այս հրատարակութեան համար: Միայն թէ զարմանալի հնչեց իր սա տողը. «Անանիա Շիրակացին անապատային ծաղիկ է՝ բուսած Անդրկովկասի մատենագրութեան արդասարեք հողի վրայ: Նա ունեցել է իր աշակերտներն ու հետեւորդները, իր ինքնատիպ գալոցը» (էջ 52):

Անանիա Շիրակացին, իր աշակերտները,

հետեւորդները եւ գալոցը, եթէ ունեցեր է, հայ եւ հայկական էին: Անանիա Շիրակացին... Անդրկովկասի մատենագրութիւնը...

* * *

ԼԵՀԱՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ ԴԱԻԹ-ԲԵԿԻ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԵԱՆ - Գրեց Վ. Ա. Պարսաւեան: Լաքակազմ, ուրաժալ, էջ 240, բազմաթիւ վաւերաբնութիւններու լուսատիպներով: Երեւան, 1962:

Պարսաւեան շահեկան նորութիւն մը կ'աւելցնէ Դաւիթ Բեկի աղատարական շարժման պատմութեան: Էջ 50-ի վրայ Առաջարան, ուր համառօտօրէն կը խօսի Հայկական աղատարական պատմութեան վրայ:

Նախ եւ առաջ ցաւալի է ըսել՝ շատ խորհեցուցիչ են ողբալի օտարաբանութիւնները, անհարապատ եւ մութացածոյ, որոնք հայերէնը կը պղծեն: Օրինակ. կը դործածուին ագրեսիվ, պրոգրեսիվ, ռեալ, օրիենտալիզմ, եւայլն: Որոշ է որ Պարսաւեան հայերէն զիտէ. ցաւալի է որ վերիններու նման սովորական բառերու հայերէնը չի գիտեր:

Ինչպէս պիտի ակնկալուէր, Իսրայել Օրին զեռ աւանդական մտայածին պատուանդանին վրայ է՝ Պարսաւեանի համար: Աւելորդ է հոս այդ մասին երկարել:

Պարսաւեան, զովելի ժրջանութեամբ, մեր աղատարական եւ Յարական Ռուսիոյ հետ յարաբերութեանց մասին, ազգային թէ անհատական, լուսարանող բաղձաթիւ վաւերաթուղթեր մէջտեղ կը հանէ, եւ առաջին անգամ ըլլալով՝ մեր պատմութեան կը ներկայացնէ, անոր նոր տաղած հայթայթելով:

Իր կողմնակի տպաւորութիւն: Զարմանալի կերպով հաւատարիմ մնացած են, եւ հակառակ յարատեւ մերժումներու, Հայերը անհատապէս եւ ազգովին պահած են իրենց ակնկալութիւնը՝ Յարական իշխանութեան օգնութիւն ստանալու, երբեմն նոյնիսկ ապրուստի նախնական կա-

րիքներ ստանալով զոհանալու համար:

Թէեւ քիչ բան կայ սովորական ընթերցանութեան համար, այս հատորիկին մէջ, սակայն իբր ազրիւր՝ կարեւորութիւնը անուրանալի է:

Այս ուղղութեամբ յարատեւութիւն եւ նորանոր յաջողութիւններ կը մաղթենք մեզուսն հեղինակին:

* * *

ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԸ ԴԱԻԹ ԲԵԿԻ ԳԼԽԱՒՈՐՈՒԹԵԱՄԲ - Գրեց Հ. Ա. Կնեազեան: Կիսալաք փոքրակազմ, էջ 164: Երեւան, 1963:

Հեղինակը զովելի նպատակով ձեռք զարկած է իր աշխատութեան: Իր «Երկու Խօսքի» մէջ կը հաւաստէ որ «Այս զրբքոյկը մի փորձ է մեր ոյժերը ներածին չափ, եղած զրաւանութեան եւ միջնեւ այժմ յայտնի վաւերագրերի հիման վրայ, տալ այդ շարժման քիչ թէ շատ ամբողջական պատկերը, ընթերցող լայն հասարակութեանը ծանօթացնել սխնեցիները աղատարական պայքարի իրական պատմութեան հետ» (էջ 7-8):

Կնեազեան իրական կերպով կը զնահատէ թէ՛ երկրին վիճակը, թէ՛ օժանդակութեան ակնկալութիւնները, եւ թէ զայն անխղճօրէն շահագործողները:

Հեղինակը համառօտ եւ ուժեղ կերպով կը ստուերագծէ վիճակ, զէպքեր եւ պայմաններ, որոնք պատճառ եղան սղնախմաններ, որոնք պատճառ եղան սղնախմաններ (բանականութիւններ) կազմութեան, եւ վերջապէս Դաւիթ Բեկի Վրաստանէն գալուն եւ հայկական աղատարական այս շարժման գլուխ կանգնելուն:

Աշխատութիւնը խճողուած չէ, այլ պարզ ու հասկնալի ընդհանուր հասարակութեան, որ անտարակոյս հետաքրքրուելու է իր անցած կարգաւ Դաւիթ Բեկի եւ իր հայ զօրարածին սիրազորութիւնը, հերոսական պայքարը, անհամեմատ աւելի խոշոր թշնամի ոյժերու դէմ: (Մէկ գօտեմարտի մէջ՝ 300 քաջ սխնեցիներ 70.000-նոց անհաւատալի խոշոր

թրքական բանակի վրայ կը յարձակին. 12.000-ը կը սպաննեն եւ մնացեալը խուճապահար կը փախցնեն):

Մենք սրտանց խորհուրդ կու տայինք այս գիտականօրէն եւ հասարակական լայն խաւերու համար յաջող կերպով պատրաստուած հերոսապատմութիւնը կարգաւ: Կ'արժէ որ ամէն հայ գիտնայ Դաւիթ Բեկի պատմութիւնը՝ ինչպէս որ էր:

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ԼՈՒՄՈՒՄԲԱ - Գրեց Խաչիկ Ամիրեան: Իսրայել, 1962, էջ 16:

Վտիտ հատոր մը, կարմիր կողքով, վերան սեւ Լուսնաբան, շղթայուած, ծնրագիր. զիմացը Խ. Ամիրեան, որ իր վրէժի քերթուածը կը կարգայ. Լուսնաբան - մուսլա - Լուսնաբան: Եթէ ամբողջացի այդ գծախտը գիտնար թէ Խ. Ամիրեան իր հերոսութիւնը պիտի երդէր, նա չէր մեռնէր:

Քերթուած մը Ս. Մեսրոպին, թուրքերէն ոտանաւոր մը եւ զիրքը կը վերջանայ, բարեկամներու խնդրանքին վրայ 500 օրինակ տպագրուած:

* * *

ԻՄ ՄԱՍԻՍ - Իսրայել, 1961, էջ 111: ԶՈՅԳ ԱԶՔԵՐԷՍ - Իսրայել, 1962, էջ 46: Գրեց Վարդգէս Գարակէօզեան:

Հեղինակը վրնար մէկ հատորի մէջ ամփոփել զրաճները, լաւ եւս՝ բնաւ չզրել: Զեռքիս մէջ «Իմ մասիս» անունով զիրք մը կայ, տպած է Վարդգէս Գարակէօզեան, 1961-ին, բայց գրած է քանի մը տարի առաջ: Ինչ որ կը տեսնուի, զինուորական շրջանին, Կարս, Երզնկա եւ այլ քաղաքներ գտնուած ժամանակ՝ բնած է ինքնիրեն. Ինչ որ փչէ ինքըն՝ պիտի ընեմ. եւ իսկապէս ինքըն փչածը գրած է, տունը շարած է իրարու քով,